

Hjortnäs och Sunnanängs byars historia!

Ett försök till en kort sammanfattning av två byars historia!

Materialet som jag har läst och försökt sammanfatta är från en hel del olika källor:
Ett par Leksands byars historia, utgiven av Hjortnäs - Sunnanängs Byalag för Hembygdsvård
Protokollsböckerna från Hjortnäs - Sunnanängs byamän 1897 - 1966
Hjortnäs och Sunnanängs folk och gårdar utgiven av Doris Holmats, Hjortnäs
Diverse information från Internet.

Vill ni ha mer fördjupad information, så kan ni gå in på respektive förenings sida eller läsa olika artiklar som finns på hemsidan!

Om ni upptäcker sakfel eller annat eller detta kunde vara med, så är jag tacksam om ni kunde skicka en rättelse eller dokument till mig!

Jussi Kuismin i Hjortnäs 2014

Det agrara samhället

Hjortnäs - Sunnanängs byar har en gammal historik, man vet genom fynd att det bott människor i våra byar i mer än 1 000 år. Man vet genom arkeologiska undersökningar att det har funnits vikingabosättningar här och det finns en sten rest på det stället där man hitta graven.

(Vikingar förknippas ofta med skövling och annat trevligt som dom roades sig när dom rodde runt i Europa och mindre Asien för skaffa sig en utkomst men så är inte fallet.)

Ett mer korrekt sammanfattande begrepp för dåtidens nordbor (Vikingar) är annars nordmän. För de var handelsmän och jord- och skogsbrukare och var betydligt fredligare.

Vad namnet Hjortnäs betyder finns inget bra svar på, för den gamla stavningen som användes var bland annat "Hiortnas" och man kanske spekulera att det betyder helt enkelt hjorten vid näset? Någon som vet?

Hjortnäs by omtalas första gången i en offentlig skriftlig handling 1459. Men jag har hittat ett omnämnande om en viss Andreas Nicolai Lixandensis (Leksand) som var född i Hjortnäs by i Dalarna, där fadern var bonde och året var 1420.

Vad namnet Sunnanäng betyder kanske är så enkelt som byn söder om ängen?

Men hur är det med Sunnanäng? När blev den en by?

Vad jag vet så har Hjortnäs och Sunnanäng alltid varit intimt förknippade med varandra och det är inte så konstigt egentligen. Enligt information så är Sunnanäng en förlängning av Hjortnäs då det blev ont om mark/tomter i Hjortnäs. Så man räknade Sunnanäng som en del av Hjortnäs. Man kan lätt tro att Sunnanäng är en relativt ny by om den ska vara en förlängning av Hjortnäs men så är inte fallet!

I den äldsta skattelängden från 1539 upptas Sunnanäng by med 1 skattebonde. Så med andra ord, Sunnanäng var redan by 1539.

(Enligt Karl-Erik Forsslunds bok från 1922, Dalälven från Källorna till havet, Del I, Bok IX; I att i början av 1920-talet fanns 13 gårdar i byn, samt en smides- och snickarverkstad vid landsvägen.)

Jag har hittat väldigt lite om åren 1500 - 1800 så jag antar att folk slet på som vanligt med sina gårdar och fält och försökte livnära sig så gott som de kunde.

År 1826 var de flesta i Hjortnäs byn självägande bönder och det fanns cirka 55 gårdar och jag antar att förhållandet var samma i Sunnanäng med självägande bönder fast mindre antal gårdar.

Trots storskiftet 1828 blev jordbitarna mindre genom arv och delning. Det slutade med att det inte gick att försörja en familj på den lilla jordplätten.

Man måste hitta på sätt att dryga ut kassan och ett var att männen och kvinnorna gav sig ut på arbetsvandringar. Man kallade dessa vandringar för Herrarbete och det hade med att man gick på herrarbete, det vill säga arbetade hos herrskap som hade råd att betala i reda pengar.

Dalfolket utförde ofta de tyngsta arbetena och var väl sett för sin flit och sin förmåga att arbeta hårt.

Vandringen till Mälardalen gick ofta på våren och var ofta organiserade storvandringar, där grupp efter grupp slöt upp efter vägen. Dalkarlsvägen är inte en väg utan det historiska namnet på ett system av stigar och vägar som leder från övre Dalarna ned mot Mälardalen och Stockholm.

Men många vandrade även under hösten för att arbeta under vintern i städerna för att återkomma till våren för att bruka jorden igen och då var det troligt de äldre som fick ta hand om gårdarna och djuren på vintern.

1867 - 1869 var känd som missväxtåren, det svåra tider, folk svalt så nöden var stor.

Alternativet var att svälta eller flytta så många hamnade i Amerika eller där jobben fanns på sågverk och i andra fabriker. Iggesund i Hälsingland och Skutskär söder om Gävle var platser som byfolket åkte till. Bönderna blev murare, byggnadssnickare och målare i Stockholm.

I början av 1940-talet började byarna ändra karaktär igen med fler och fler hushåll som inte försörjde sig på jordbruk och som inte ägde jordbruksmark.

1700 -1800-talet, supandets århundrade

Detta med att bränna för eget behov har varit lagligt på i olika omgångar från 1400-talet och fram till 1800-talet!

Husbehovsbränningen förbjöds 1698 och släpps fritt 1787, och den blev inte bara fri - den blev också en rättighet. Alla som brände sprit fick också sälja. I varenda bod kunde den som önskade, köpa sig en sup - och resultatet blev att aldrig någonsin har supandet varit så stort i Sverige som då - i början av 1800-talet. (Ett av de omtalade gästgiverierna var Komtillmätta i Gagnef där Korpral Gifting och Orsa kompani stannade till vid.) Det dracks 45 liter per person och år, inräknat alla svenskar, även barn, så supandet blev snabbt ett gigantiskt folkhälsoproblem.

Både kyrkan och läkare varnade för denna hämningslösa drickande!

En fjärdedel av befolkningen utgjordes av storförbrukarna vuxna män, som drack uppskattningsvis en tredjedels liter om dagen. Nästan hälften av de värnpliktiga kasserades vid mönstringen, vanligen på grund av "brännvins njutande i barndomen och ungdomen". Drängar och pigor fick en del av lönen i brännvin. Kvinnor hade pluntor med sig kyrkan. Småbarn sövdes med en tygbit doppad i brännvin att suga på. Kulmen nåddes på 1830-40-talen, därefter gjorde en folklig nykterhets- och frikyrkorörelse landet nyktrare.

Detta ökande alkoholmissbruk fick alltmer uppmärksamhet under 1850-talet, och från 1855 skärptes brännvinslagstiftningen och beskattningen. Detta ledde till att möjligheten till husbehovsbränning helt avskaffades år 1860.

Godtemplare och Templare

Dalarna var inget undantag, det dracks väldigt mycket här också!

Som ett brev på posten från skattemyndigheten kom reaktionerna. Den första måttlighetsföreningen bildades 1830 i Stockholm, efter amerikansk modell.

Några decennier senare dök den första helnykterhetsföreningen upp och Hjortnäs - Sunnanängs byar var väldigt tidigt ute. I Hjortnäs – Sunnanäng fanns det två loger! Den ena var Godtemplarlogen 1261 Hjortnäs som bildades 1886 och sedan kom templarorden Logen Syskonhemmet 165 af Hjortnäs som bildades 1888.

Templarorden var en kristen nykterhetsorganisation som bröt sig ur IOGT i USA under 1880-talet. Den upplöstes 1922 när den gick upp i NTO-IOGT igen.

Efterkrigstiden var lysande för Sveriges ekonomi då stora delar av Europa var lagt i ruiner och behovet av stål, trä och andra produkter var enormt.

Industrin skrek efter arbetare och valet var enkelt för många, flytta och tjäna pengar i städerna. Så Sverige blomstrade och utflyttningen från landsbygden ökade och med detta så försvann mer och mer av jordbruket och gårdarna började förfalla till viss del.

Småbrukarna stretade emot så länge de kunde men en och en försvinner dom och i dag finns det bara ett fåtal bönder kvar i våra byar, Lars Björk och Maggie Lind i Sunnanäng och Urban Nordströms i Hjortnäs. Man kan bara undra hur våra marker hade sett ut utan deras djur och arbete?

Idag så är det fler fritidsboende än fast boende i våra byar men trenden har börjat vända igen. Tack vare den tekniska utvecklingen inom data så kan fler och fler flytta hit permanent och arbeta hemifrån. Senaste åren så har antalet fast boende ökat dramatiskt och det märks på huspriserna.

Turismen betydelse för våra byar historiskt sett

Många tror att folket runt Siljan har varit bakåtsträvare och vägrat anamma nya traditioner och seder och bruk men hur fel dom har!

Traditionerna har haft stor betydelse i Dalarna. Folkmusiken är här starkare än någon annanstans. Dräktbruket är utbredd även utanför folkdanskretsar. Värnandet om den gamla bebyggelsen i byarna är stark.

Tack vare arbetsvandringarna lärde sig folket vad som vad bra och tog det med sig hem och inlemmade det i vårt sätt att bo och verka.

Hjortnäs – Sunnanängs byamän var väldigt tidigt ute med att skaffa sig en telefon till byn. Redan den 2 januari 1898 upptogs frågan om att införskaffa en telefon till byn och man diskuterade även att dra en elledning till byn.

Konstnärer, musiker, tonsättare och andra kulturarbetare upptäckte tidigt Dalarna för att flytta hit och verka i Nationalromantikens tecken. Nationalromantiken var en intellektuell och estetisk rörelse under 1800-talet och början av 1900-talet där bland annat natur och landsbygd hyllas.

Tack vare det så ökade intresset för Dalarna och fint folk började komma till Dalarna och tack vare förbättrade kommunikationer var det lätt att ta sig till Siljansområdet.

Järnvägen kom till Insjön 1884 och järnvägen mellan Falun och Rättvik blev klar 1889 och sedan färdigställdes järnvägen från Insjön till Leksand och Rättvik 1915.

Tack vare den första semesterlagen som instiftades 1938 och gav alla anställda två veckors semester gjorde att folk började turista i en större omfattning än någonsin.

Dom som var tidigt ute med logi och mat var bland annat Fru Signe Hedlund med sitt pensionat och Mina Nygårds drev ett litet pensionat under 1940-1950 talet samt Ollas Daniel och Sofia Andersson som hade Ollasgården på 1950 till 1960-talet.

Många hyrde ut sina egna hus till turisterna och bodde själv på något enklare hus på gården.

Det traditionella Dalarna som "Sveriges ursprung" är en bild som utvecklats under flera hundra år där en av den första turistambassadören var Hans Christian Andersen, den kända författaren.

I dag är turismen en starkt växande näringsgren och man riktar sig mot turister med inriktning mot upplevelseturism.

Vilka var det som bestämde i en by?

Hjortnäs - Sunnanäng Byamän har sitt ursprung i det gamla agrara samhället och det var i denna församling man kom överens om byarnas gemensamma angelägenheter, t.ex. när buffring till och från fäbodarna skulle ske.

Föreningen hade även befogenhet att utdöma böter om man inte fullföljde sina plikter mot byn. Dom som var beslutande i byn var enbart de som ägde jord- eller skogsmark, så de som inte hade någonting, utan arbetade som t.ex. pigor och drängar och de som arrenderade mark av bönderna hade ingenting att säga till om.

Man kan tycka att detta var ett någorlunda demokratiskt sätt att styra men så var inte fallet! Vissa personer hade mer att säga till om och det bottnade i deras sätt att räkna röster. Ju mer mark man hade desto mer röstandelar hade man och maktförhållande var så de som hade mest mark hade också mer rösträtt.

Som ett typexempel kan man läsa från en bystämma den 23 juni 1898:

”Följande voteringsprosedur antogs. Den som vill att det skulle få vara som det är nu är, röstar ja, den som ej vill, röstar nej, vinner nej, kan stämman ha beslutat i enlighet med Per Backlunds förslag.

Voteringen utföll så att ja förslaget segrade med röster för 1,849 emedan mot 356 röstade för nej, många nedlade sin röst.”.

(Om man betänker att 1899 så fanns det 475 personer i Hjortnäs och jag vet inte om Sunnanängs befolkning var inräknad i detta men av dessa 475 personer så var 78 av dessa barn i skolåldern.)

Det var männens värld i styrelsen! Jag har läst samtliga protokoll och det finns inte en enda kvinna som har fått vara med i styrelsen under alla dessa år fram till 1960-talet.

Det finns protokollsböcker bevarade från 1897 -1966. Fram till 1942 var en av föreningens främsta uppgifter att vårda och förvalta byns gemensamma marker och ägor.

De första föreningarna i byn

Det är en ganska rörigt att försöka dra gränser var de olika föreningarnas intressen går isär, för i princip var det samma personer som styrde i de olika föreningarna. Så om man ska försöka få en någorlunda sammanfattning ska man läsa protokollsböckerna för samtliga föreningar samtidigt!

Hjortnäs - Sunnanäng byamän är idag en ideell förening med hemvist i Hjortnäs och Sunnanängs byar i Leksand kommun. För att vara en sådan gammal förening, så var det först 2005 som vi fick riktiga stadgar. 1909 antogs en byordning vid en bystämma men vid andra antagningstillfället bordlades frågan om stadgar "på obestämd tid men högst ett år". 1912 bordläggs frågan ånyo för att än en gång bordläggas 1923. Så det tog "bara" 82 år att fatta beslutet om stadgar!

All verksamhet sker på ideell bas utan arvoden eller lön till styrelsens ledamöter och övriga funktionärer.

Så nu ska vi försöka reda ut vad som är vad!

Det började med Hjortnäs - Sunnanängs byamän

Hjortnäs - Sunnanängs byamän samt nykterhetsordnarna hade skollokalen som möteslokal i byn fram till den nya skolan stod klar 1902.

Efter det tog Hjortnäs - Sunnanängs byamän över lokalen och driften och som i fortsättning användes till möten av bland annat Templet nr.165 Syskonhemmet af Templar Orden, Godtemplarorden samt andra arrangemang som bio m.m.

På grund av att Hjortnäs - Sunnanängs byamän inte hade ekonomi att rusta upp byggnaden så 1910 överläts skolan till Byggnadsföreningen Vasa UPA.

Föreningen bildades söndag den 14 augusti 1910 och dess syfte var att bereda bostäder och lokaler åt föreningens medlemmar samt på annat därmed jämförligt sätt främja medlemmarnas intressen. I princip var det samma folk som satt i Byggnadsföreningen Vasa UPA's styrelsen som i Hjortnäs - Sunnanäng Byamän.

Man kan säga att det var en förening för de mer välbärgade, för det krävdes en kontant insats på 10 kr per andel. (Som i dagens värde motsvarar 473 kr per andel) och det var fritt att teckna hur många andelar som helst. Dom som inte hade tecknat en andel hade överhuvudtaget ingen rösträtt i Wasasalens verksamhet. Ju fler andelar man hade, ju större makt hade man, för varje andel motsvarade en röst. Så man kan bara undra vilka ekonomiska orsaker låg bakom, där Byggnadsföreningen UPA kunde sköta driften och underhållet men inte Byamännen, för det var i princip samma folk?

Så plötsligt fanns det två föreningar med intresse i bystugan och byamännens inflytande minskade.

Fram till 1912 var det Hjortnäs - Sunnanäng Byamän som styrde och ställde allt i byn inklusive fiske och jakt men från 1912 avknoppades föreningen Hjortnäs-Sunnanängs Jakt- och Fiskevårdsförening vars enda uppgift var att fördela jakt och fiskerättigheterna och i styrelse var i stort sett samma folk som i Hjortnäs - Sunnanäng Byamän och Byamännen fick ännu en sak mindre att ta hand om.

Så slutligen, 1942, bröts makten för byamännen genom att det bildades två olika föreningar med två olika inriktningar:

Hjortnäs - Sunnanäng Byamän som åter fick ta hand om Wasasalen med kringuppgifter sedan Byggnadsföreningen Vasa UPA formellt upphörde 1950 och återlämnade Wasasalen till byamännens vård och Hjortnäs - Sunnanängs Skifteslags Gemensamma Förvaltning som tog hand om alla frågor rörande gemensam mark som t.ex. vägar och allmänningar.

I stort sett var det samma folk i bägge styrelserna och man kan se ur protokollen att det inte var lätt att hålla isär vilken förening som beslutade vad och för vilken förening! För de hade samma protokollsbok fram till 1966 och årsmötena hölls samma dag och efter varandra.

År 2007 gick Hjortnäs - Sunnanängs Skifteslags Gemensamma Förvaltning i graven men uppstod som Hjortnäs Sunnanängs samfällighetsförening.

I Hjortnäs - Sunnanäng Byamän har idag alla fritids- och fastboende som äger en fastighet rösträtt medan i Hjortnäs Sunnanängs samfällighetsförening har endast fastighetsägare med andel i samfälld mark rösträtt.

En ytterligare maktfaktor dök i tidigt 1940-tal upp, Hjortnäs-Sunnanängs Byungdom, som bildades 1943, som sedermera blev Hjortnäs Kamratförening som skötte dansen på bryggan.

I dag är det lite lättare att hålla isär föreningarnas roller då man har klart satt gränser för varje förenings intresseområde.

Under åren så har det tillkommit fler föreningar och de är:

Hjortnäs – Sunnanängs Byalag för Hembygdsvård

Hjortnäs Bryggas IF (Som upphörde som egen förening 2015 och är en del av Hjortnäs Kamratföreningen igen).

Likago Intresseförening

Kulturföreningen Tröskverksmuseet

Skolan

Innan skolan (nuvarande Wasasalen) byggdes 1868 så var det en "ambulerande" skolverksamhet inom byarna och man bedrev skolverksamhet där det var möjligt.

Bystugan är byarnas första skolhus och uppfördes i början av 1868 och 1897 övertog Leksands skoldistrikt skolhuset. Med tiden blev den omodern och sliten och det beslöts att bygga en ny skola.

När Hjortnäs – Sunnanängs nya skola som byggts och bekostats av byamännen stod färdigt 1901 och överlämnats till kommunen, återgick det gamla skolhuset i byamännens ägo. Skolan lades slutligen ner 1939 och eleverna började i Tällbergsskola.

Den nya skolan lades som sagt ner 1939 och stod i princip tom men 1942 fick den en funktion som få vet om. Då börjades den användas som Internat för Finska krigsbarn. Se artikeln under "arkivet" på hemsidan.

I Mora Tidning måndagen 23 mars, 1942 finns en kort liten notis under rubriken Finsk barnkoloni i Hjortnäs.

På fredagen anlände en kontingent om 35 finska barn till Hjortnäs, där en koloni ordnats i Hjortnäs skolhus på bekostnad av firmor i Sandviken, bl.a. Sandvikens Jernverk, tillsammans med Sandvikens Röda Korsavdelning. Skolhuset såldes 1966 till Direktör Dahlbeck.

Bystugan

Efter att gamla skolan återgått till byamännen användes den som bystuga samt möteslokal för talrika bystämmor. Godtemplare och Templare använde huset som möteslokal. Däremot fick huset under denna tid inte användas "till lekstuga af byns ungdom och stängt för lek och dans".

Under de kommande åren förföll bystugan och 1909 diskuterades om bystugan skulle säljas eller repareras. Resultatet blev att bystugan reparerades och byggdes till. För att finansiera byggnationen togs ett lån på 400 kr och tecknande av dagsverken från byns gårdar. Trots detta tröt kassan och för att tillföra medel till ombyggnaden överläts bystugan 1910 till den inom byn nybildade byggnadsföreningen "Wasa u.p.a.".

Av protokollen att döma så var bystugan en flitigt använd byggnad där man hade basarer, filmvisning, cabaréföreställningar m.m.

Den 18 maj 1950 upplöstes byggnadsföreningen och bystugan återlämnades till byamännen.

Under första delen av 1950-talet genomgick bystugan en större renovering och fick då sitt nuvarande utseende.

I många år har det diskuterats om att bygga ut bystugan eller köpa in någon större lokal och på början av 60-talet fördes det en diskussion med Leksands Kommun att få köpa in den gamla skolan som lades ner 1939 men det var Hjortnäs - Sunnanängs skifteslags gemensamma förvaltning som skulle köpa den och inte Hjortnäs – Sunnanängs Byamän.

I flera år fördes det en dialog med Leksands Kommun och Hjortnäs och Sunnanängs byamän beslöt enhälligt 1966 att byn skulle avstå Hjortnäs skola till Leksands Kommun för en summa av 30 000 kr och Kommunen sålde huset till Direktör Dahlbeck och som därefter öppnade Hjortnäs Tennfigurmuseum i den gamla skolan.

Det har sedan dess förts diskussioner om vad vi ska göra med bystugan och än i dag har vi ingen bra lösning.

Då vi inte för närvarande inte har råd att bygga en ny bystuga så har vi börjat renovera och planer finns på att bygga ut bystugan i framtiden och helst bygga en ny. Renoveringarna sker i etapper då det inte finns tillräcklig medel för att göra allt i ett svep.

Finansieringen av drift och underhåll sker via en frivillig bypeng samt de arrangemang som styrelsen bedriver under åren.